

Na konkretnih primerih, pri izvedbi katerih so sodelovali tudi predavatelji na našem seminarju, digitalnih edicijah *Leges Langobardorum*, *Codex Germanicus*, *Saint Patricks Confessio*, *Magistri Guillelmi Summa de officiis ecclesiasticis*, *Capitularia edition der Frankischer* (vse navedene edicije so brezplačno dostopne na spletu) smo si še v praksi ogledali širok spekter možnosti, ki jih tak način dela prinaša. Dan smo zaključili z okroglo mizo in razpravo o možnostih, ki jih digitalna humanistika prinaša za raziskave, s katerimi se sami ukvarjamo.

Predstavitve izobraževanja želim skleniti z idejo, ki je prevečala naše dnevno druženje: *Digitalna humanistika*, ki je v Zahodni Evropi že povsem uveljavljena do te mere, da obstajajo njej posvečeni inštituti in študijski programi, je ključnega pomena za historične discipline. Ne le da se z uporabo digitalnih edicij virov delo raziskovalcev olajša, tak način tudi omogoča (oziroma zahteva) interdisciplinarni pristop. Posledično se poveča količina informacij v želji po čim celovitejši predstavitvi določenega vira oziroma enote. Ne nazadnje pa je na tem mestu potreben tudi nekoliko bolj pragmatičen pogled – v okolju, kjer je raziskovalno delo prevečkrat pogojeno s pehanjem za finančnimi sredstvi in projekti, predstavlja digitalna humanistika vmesno pot med vztrajanjem pri klasičnem, z vidika projektnih razpisov »dolgočasnim«, delom z arhivskimi viri in interaktivnim, zanimivim ter predvsem aktualnim pristopom k objavljanju izsledkov raziskav.

Ana Jenko Kovačič

24. letno srečanje IIHA – Mednarodne agencije za zgodovino obveščevalnih služb Gradec (Avstrija), 8.–10. junij 2018

Konferenca, ki so jo skupaj priredili Mednarodna agencija za zgodovino obveščevalnih služb (IIHA), Avstrijski center za obveščevalne službe, propagando in varnostne študije (ACIPSS) in Center za jugovzhodne evropske študije (CSEES) Univerze Gradec, je po 14 letih ponovno potekala v prostorih izobraževalnega središča Mariatrost v predmestju Gradca. Naslov srečanja je bil *Nove perspektive pri vlogi obveščevalnih služb v Srednji, Vzhodni in Jugovzhodni Evropi*. Ker je srednja, vzhodna in jugovzhodna Evropa po prvi svetovni vojni doživela kar nekaj sprememb in prehodov, so padci imperijev novonastale nacionalne države vodili k izbiri vladavine, ki je bila pogosto ideološko obarvana: fašizem, komunizem ali zahodna demokracija. Stari in novi vzorci varnosti in nevarnosti so vplivali na potrebo po varnosti doma in previdnosti v tujini. Posledica tega je bila, da je obveščevalna služba v najširšem smislu postala pomemben gradnik v politiki in diplomaciji, tako na ravni nacionalnih držav kot državnih povezav.

Ker letos mineva sto let od revolucionarnih sprememb, so organizatorji izkoristili priložnost, da z novim zgodovinskim pristopom tudi na področju obveščevalnih služb uvedejo potrebne spremembe pri proučevanju te problematike. Slednje velja še posebej za primerjalen pristop, ki je bil še do pred kratkim povsem zanemarjen. Obdobje, ki so ga v prispevkih avtorji prikazovali, je bilo omejeno na čas od Avstro-Ogrske do danes.

Zasedanje so odprli in vodili Wolfgang Krieger z Univerze v Marburgu, podpredsednik IIHA, namesto odsotnega predsednika Shloma Shpira je bil Ephraim Lapid z Univerze Bar Ilan iz Izraela, v imenu ACIPSS nas je gostil Siegfried Beer, njegov predsednik, in kot zadnji je navzoče pozdravil Florian Bieber, direktor CSEES Univerze Gradec.

V prvem panelu, ki je imel naslov *Obveščevalne službe v Jugovzhodni Evropi od I. svetovne vojne do danes*, so bili trije referenti. Bogdan Alexander Teodor

z nacionalne obveščevalne akademije »Mihai Viteazul« iz Romunije je predstavil temo *Velika vojna in vzhodnoevropsko bojišče. Vloga Romunske obveščevalne službe*. Ugotavljal je, da v začetku vojne vojaška obveščevalna služba ni bila dobro organizirana, kar pa se je do konca vojne popravilo. Za vzgled so vzeli francosko obveščevalno službo. Vodilna oseba SSI (Serceiulo Secrete Information) je bil Mihail Moruzov, po rodu Rus z območja Dobrudže, ki je začel s 6 možmi, se držal strogo ustnega prenosa informacij in kadrovanja lokalnih oseb, ki so poznale teren. Obveščevalno službo SSI, ki jo je postavil, je vodil od leta 1924 do svoje smrti leta 1940. Ostala je nespremenjena tudi v drugi svetovni vojni še do leta 1944, ko so v nadaljevanju, kot na drugih področjih, tudi pri obveščevalni službi prevladali sovjetski vzorci.

Drugi referent, Duncan Barre, ki živi v Ukrajini in je član ACIPSS, je v svojem referatu predstavil situacijo na Madžarskem v času zgodnje faze hladne vojne: *Razvoj ameriške HUMINT (Human Intelligence) v srednji Evropi. SSU/CIG in Pond v zgodnji fazi hladne vojne v Budimpešti*. Pri tem je uporabil dokumente iz fonda OSS, ki so dostopni na spletu pod naslovom SSU/CIG. V referatu je posvetil pozornost nezaupanju, ki je obstajalo med samimi ameriški obveščevalci v zvezi s situacijo preko Atlantika (kar označuje pojem *The Pond*), saj so bili nekateri bolj protikomunistični kot prvi vodja OSS William Donovan, ki mu zato niso zaupali. Šlo je tudi za nesodelovanje med posamezniki iz obveščevalne in diplomatske skupnosti, kjer so vsak zase gradili svojo obveščevalno mrežo, pri tem pa bili razočarani ob ugotovitvah, da so bili njihovi najbolj zaupni viri dvojni, če ne kar trojni agenti. O njihovem delovanju – drugega proti drugemu – so bile tudi že napisane knjige, a le po spominih, ne pa po dokumentih, ki so bili tu prvič predstavljeni. Naslovi nekaterih knjig so *Vohun in njegov gospodar* in *Kratek tečaj skrivne vojne*.

Tretji in zadnji v tem prvem panelu je bil Christopher Nehring kot predstavnik Nemškega vohunskega muzeja v Berlinu, ki je predstavil položaj v Bolgariji. V referatu *Nove perspektive v bolgarski obveščevalni službi in njenih arhivih*, ki je predstavljal njegovo doktorsko delo, je najprej orisal organiziranost bolgarske državne obveščevalne službe Državna sigurnost (DS), ki je bila po sovjetskem modelu vzpostavljena leta 1949 in je delovala kot regionalna veja KGB do leta 1989. Ob zlomu komunizma v letih 1989–90 je tudi v Bolgariji prišlo do uničevanja arhivskega gradiva te obveščevalne službe; po približni oceni naj bi bilo uničenih 40 % arhivskega gradiva. Ko so ustanovili Komisijo za arhiv obveščevalnih služb leta 1990, se je ta večkrat preimenovala in je delovala različno, odvisno od njenih vodij. Mejniki so leta 1997, 2001 in 2007, ko so spremembe v imenu in zakonodaji (KOMDOS), ki so jih uveljavili, ostale in so še v veljavi. Posebna značilnost v Bolgariji je postopek afilijacije, kar pomeni, da vsakega kandidata za javno funkcijo preverijo v arhivih obveščevalnih služb, kar pa nima neposrednega vpliva na njegovo izvolitev. Lahko pa – če želi – sam odstopi, kar se običajno ne zgodi. Dejstvo, da je nekdo naveden v arhivu, zanj nima nobenih pravnih ali materialnih posledic – lahko rečemo, da so posledice zgolj moralne. Javnost namreč ima pravico biti obveščena o preteklosti oz. o dejanjih posameznikov v prejšnjem sistemu. Sicer pa so se v arhivih našli podatki za 203 od 470 najvišjih funkcionarjev v obdobju od leta 1990 do 2010, od katerih jih 40 še vedno dela na izpostavljenih mestih. V drugem delu referata je podal pregled organiziranosti in vodilnih mož v bolgarski obveščevalni službi od leta 1990 dalje, pri čemer so to bili običajno generali. Poudaril je, da je bil le eden – Dimov Gyaurov kot civilist na čelu službe med letoma 1997 in 2002. Sledil mu je general Kirče Kirov 2002–2012. Bolgarija je precedens tudi zato, ker je bil eden od vodij, general Brigo Asparuhov, član DS od leta 1979, leta 1997 obsojen zaradi uničevanja arhivskega gradiva. Trenutna vodilna osebnost DS Dragomir Dimitrov, ki je na čelu službe od leta 2012, je bil član KP Bolgarije od leta 1986 in aktivni uslužbenec v Državni varnosti od leta 1989, kar dovolj pove o kontinuiteti službe. V sklepnem delu je referent

opozoril, da so tudi DS zlorabljali za politične boje in da jo spreminja le čas, ne pa zunanje okoliščine.

Drugi panel v petek popoldan je imel naslov *Tuje in domače obveščevalne službe v Avstriji*. Prvi, Dieter Bacher z Inštituta Ludwig Boltzman za raziskave in posledice vojne iz Gradca, je predstavil Čehoslovaške obveščevalne službe v Avstriji med zgodnjo hladno vojno 1948-1968. Ker je Avstrija tudi v času »železne zavese« bila področje, kjer so se informacije pretakale z Vzhoda na Zahod in obratno, obstaja kar veliko arhivskih virov za obravnavano temo in obdobje. Najdostopnejši so arhivski viri na Češkem, saj gradiva I. oddelka češke državne obveščevalne službe StB (Statnie Bespecnosti) odkrivajo operativni del aktivnosti v tujini, torej tudi v Avstriji. Pri proučevanju virov v ZDA je avtor ocenil, da so šele na začetku, saj je virov zelo veliko. Britanski viri se nanašajo na zasliševanje emigrantov iz vzhodnega bloka – najprej iz Madžarske in nato iz ČSSR. Avstrijski viri so pretežno s področja javne varnosti – STAPO (Stadt Polizei) in so dostopni na Dunaju, vendar je njihova pomanjkljivost, da so v njih precejšnje vrzeli, poleg tega pa se nanašajo tudi na kriminalno dejavnost, kar je področje dela policije. Za potrebe raziskave je avtor na komparativni način primerjal vire v obveščevalnem krogu in jih razporedil v naslednje enote:

1. načrtovanje,
2. zbiranje,
3. razvijanje,
4. analiziranje,
5. zaključek raziskave.

Ob tem je postregel z nekaj primeri zasliševanj pribežnikov v 50. letih. Raziskavo še nadaljuje in je ob tem opozoril na težave, ki jih predstavlja tudi različna dostopnost virov, saj so npr. ameriški viri dostopnejši kot britanski.

Naslednji referent, Przemyslaw Gasztold z Inštituta nacionalnega spomina in vojaških študij Univerze v Varšavi, je predstavil *Poljsko vojaško obveščevalno službo v Avstriji 1955-1990*. Viri so dostopni na poljskem Inštitutu nacionalnega spomina in vojaških študij kot tudi v arhivu KP Poljske. Iz dokumentov je razvidno, da je Avstrija predstavljala »zadnja vrata«, skozi katera so s svojimi agenti poljske vojaške obveščevalne službe prodrle v Zahodno Nemčijo. Govoril je o konkretni operaciji s skritim imenom »BANK«, ki je bila vzpostavljena leta 1953 v času berlinske krize in ki bi jo ob novi krizi nadomestili z »OAZO«. Agent Bank je deloval od leta 1954 do 1960, ko so ga nadomestili. Za delo so lahko rekrutirali le malo Avstrijcev, in še to le iz KP Avstrije, ki pa so bili zanesljivi. Posamezni prebežniki v sedemdesetih letih so po prebegu na Zahod prebegnili še naprej, kot npr. Egon, ki je na koncu prebegnil v Južno Afriko in tam delal za poljsko vojaško obveščevalno službo. Proti koncu obravnavanega obdobja je kot primer spremenjenih razmer navedel zadevo »HERMES«, kjer je deloval kot obveščevalec, hkrati pa je bil lastnik avtoličarske delavnice, kar je še sedaj. Referent se je spraševal, kakšne informacije je taka oseba lahko dajala. V zaključku se je omejil na dva vidika zbiranja informacij, kot je razvidno iz dokumentov: Eno so bili rekrutirani poročevalci o splošnem stanju na Zahodu, drugo pa je bilo spremljanje trgovine z orožjem.

Zadnji referent v tem panelu je bil Paul Schlieffsteiner iz ACIPSS Univerze v Gradcu. Njegova tema je bila *Tiskane izdaje o Avstriji in obveščevalni službi po 1945: kritično, politično, anekdotično in z odporom, a redko akademsko*. Podal je pregled tiskanih izdaj na temo avstrijskih obveščevalnih služb, in to tako vojaške kot policijske narave. Pri tem je ugotovil, da so njihovi avtorji v 50 % novinarji, v 20 % zgodovinarji, v 15 % pravniki, v 10 % preostali in le 5 % predstavljajo praktiki, torej bivši pripadniki obveščevalnih služb. Naštel je nekaj naslovov, pri čemer je za prvo označil knjigo iz leta 1981 z naslovom *Tajne službe*. Šele leta 1990 je izšla prva knjiga o gestapu v Avstriji v času tretjega rajha. Po letu 1990 pa so se knjige nanašale bolj na delovanje KGB na Zahodu. Edina resna

znanstvena knjiga je izšla leta 2008 o avstrijskih tajnih obveščevalnih službah. Glede na to, da je bil Dunaj mesto vohunov, v katerem naj bi delovalo v povojnem obdobju preko 7000 različnih obveščevalcev različnih obveščevalnih služb, je tem za pisanje več kot dovolj.

Ker sem bila udeleženka prejšnjega 10. srečanja na istem mestu, sem v njegovem pregledu tiska pogrešala omembo knjige *Nevidna fronta*, ki jo je kot bivši operativec, ki je v času II. svetovne vojne deloval tudi na področju Jugoslavije, napisal že leta 1951 dr. Wilhelm Hoettl pod psevdonimom Walter Hagen. O njem je namreč kot o nacistu, ki je bil in ostal zvest svoji ideji, pred 14 leti imel izvrsten referat Oliver Hemmerle iz Mannheima. Označil ga je kot nacist, ki je to postal že leta 1931, uradno 1935. Interniran je bil dve leti po koncu vojne, bil je priča na nürnberškem procesu in po njem je svoje obveščevalne izkušnje delil mnogim obveščevalnim službam – od francoske do izraelskih. Bil je in ostal ena od sivih eminenc nacionalsocializma in kot tak tudi idejni vodja desno usmerjenih strank v avstrijski politiki, takrat posebno Haiderja, do svoje smrti.

Tretji panel zgodaj zvečer je imel naslov *Obveščevalne službe med hladno vojno I*. Bila sta samo dva referenta zaradi pomanjkanja časa, saj je po vsaki predstavitvi sledila krajša razprava. Adrian Haenni z Distance Learning University iz Švice je predstavil referat *Zahodne obveščevalne službe, papež in hladna vojna v vzhodni Evropi*. Čudna zadeva *La Commission pour l'Eglise Persecutee*. Komisija za Cerkev za železno zaveso (dalje: Komisija) ali za tako imenovane preganjane cerkve je bila oblika delovanja zahodnih obveščevalnih služb, vodilna sila v njej pa je bil v Švici šef katoliškega tiska. Že v petdesetih letih je Violet, visoki predstavnik francoskega predsednika de Gaulla, organiziral malo skupino zarotnikov, ki naj bi spodbudili boj proti komunizmu in Sovjetski zvezi ter po vsej Vzhodni Evropi. Šlo je za psihološko vojskovanje, ki je bilo povezano z obveščevalno operacijo »PAX« in je bilo zelo dobro financirano. Delo je potekalo na treh ravneh, in sicer kot politična propaganda – to je bilo delo Komisije kot dobrodelne dejavnosti na socialnem in duhovnem področju. Za osnovo delovanja so si vzeli model delovanja Katoliške akcije pred vojno v Franciji in Belgiji. Pošiljali so denarna sredstva vernim (primernim) družinam, od leta 1956 pa so izdajali mesečnik *Odmev preganjanih*, ki ga je urejal Luis Gauthier. Papež je priporočal molitev za tiho cerkev (Silent Church) tudi za Rusijo, ki so jo prevedli v 19 jezikov in razdelili na tisoče kopij. Ofenzivnejši pristop se je kazal z organizacijo verskega turizma in oddajanjem tajnega radia OMEGA, ki je od leta 1962 do 1966 oddajal na kratkih valovih v ruščini. Verska oskrba je vključevala tudi tihotapljenje Svetih pisem na Vzhod. Komisija za preganjano cerkev je pripravila teren za spremembe režima v Vzhodni Evropi po vzoru Katoliške akcije in je uporabljala religijo kot orožje v protikomunističnem boju.

Zadnji referent v tem sklopu je bil Igor Lukes iz Frederick S. Pardee School of Global Studies iz Bostona, ZDA. Naslov njegovega referata je bil *Kdo je ubil generalnega sekretarja Roberta Slanskega? Stalin? CIA?*. Robert Slansky, generalni sekretar KP ČSSR, je dolgo veljal za eno od žrtev Stalinovih povojnih čistk, kot so bili: v Albaniji Koci Džodža, na Madžarskem Laszlo Rajk, v Bolgariji Trajče Kostov, na Poljskem Vladislav Gomulka in v Romuniji Lucretu Patracs. Standardne razlage čistk so, da jih je Stalin uporabljal kot instrument discipline; da čistke časovno sovpadajo s spopadom med Izraelom in arabskimi državami. Čistke so se dogajale ob sovjetsko-jugoslovanskem sporu, ko je Stalin moral pokazati, da ne bo tolerance za nobeno specifično pot v socializem, obenem pa imajo močen antisemitski poudarek. Manj pa se je vedelo o četrtem faktorju, ki bi lahko povzročil smrt generalnega sekretarja, to je o aktivnosti ameriške obveščevalne organizacije CIA. Po njegovem mnenju je bila smrt Roberta Slanskega rezultat kolizije treh faktorjev. Na eni strani je bila kvekerska organizacija, katere član je bil tudi Henry Field, ki je bil hkrati agent GRU (ruske vojaške obveščevalne službe), ki je ob ugrabitvi v Pragi Madžarom predal imena 526 komunistov, ki jih je rešil pred Hitlerjem, med drugim tudi Slanskega. Na drugi strani je bila

CIINA tajna organizacija OKAPI, ki jo je vodil general František Moravec, šef drugega odseka generalnega štaba Češke vojske, ki je prebegnil na Zahod in v letih 1948–1955 vodil organizacijo, katere namen je bil spremeniti režim na Češkem spet v demokratično ureditev. Kmalu po zamenjavi na sekretarskem mestu je prejšnji generalni sekretar Gotwald predal svojega prijatelja in naslednika Slanskega Stalinu kot domnevnega zarotnika in vohuna, kar vsekakor ni bil, saj je vso drugo svetovno vojno preživel v SZ. Njegove zadnje besede pred eksekucijo so bile »Hvala. To sem zaslužil!«, kar kaže na njegovo zvestobo komunističnim idealom.

Po večerji je imel izraelski general Yossi Kuperwasser, bivši šef izraelske obveščevalne službe, na obrambnem ministrstvu predavanje z naslovom *Učenje kot generator napredka – izkušnje Izraelske obveščevalne službe*. Na kratko je razložil strukturo izraelskih obveščevalnih služb: AMAN, MOSSAD in SHABAK, ki so bile vse vezane direktno na predsednika, v tem primeru najprej na Ben-Guriona in nato na Goldo Meir. Učili so se največ iz napak in porazov v vojnah – kot npr. leta 1973 – in iz tega naredili tudi program izobraževanja. V okviru tega programa sedaj na akademski ravni predajajo bivši operativci – tudi on – bodočim vodilnim delavcem v obveščevalnih službah. Pri tem si pomagajo tudi z mednarodnimi izkušnjami, kar je povod za sodelovanje pri takšnih oblikah izmenjave izkušenj, kot je ta v Gradcu.

V soboto se je srečanje nadaljevalo najprej s forumom mladih raziskovalcev. Na njem so se predstavili doktorski kandidati, ki se ukvarjajo s temami obveščevalne problematike. Prva se je predstavila Dora Gelo z Univerze v Zagrebu oz. njene Fakultete za družbene vede. Naslov njene predavitve je bil *Osnovni problemi med obveščevalnimi sistemi in mediji v kontekstu zahtev po transparentnosti in potrebe po tajnosti*. Ugotavljala je, da se v medijih širi kultura dezinformiranja. Nastopajo pa tudi druge težave, kot na primer v razmerjih svobode medijev in cenzure, v zakonodaji in implementaciji zakonov oz. v transparentnosti. Pojav »žvižgačev« kaže, da sistem pušča na področju tajnih služb. Postavila je le osnovne teze oziroma raziskovalna vprašanja in izzvala razpravo na to temo, ki je bila zelo živahna.

Naslednji je bil Constantin Hijzen z Univerze Leyden iz Nizozemske. Naslov njegovega prispevka je bil *O tiktakanju bomb: zahodne obveščevalne službe proti političnemu nasilju in terorizmu*. Poudarek je bil na protiterorizmu kot obveščevalni kulturi. Kot primer je navedel gibanje za suverenost Molukov, ki je v sedemdesetih letih razburilo nizozemsko javnost s svojimi dejanji. Opozarja, da tudi bližajoči brexit za Veliko Britanijo pomeni veliko grožnjo terorizma, potem ko so s terorizmom na Severnem Irskem uspešno opravili. Glede na veliko število terorističnih skupin v sedemdesetih letih – od rdečih brigad do RAF in IRE – so se po 9. 11. 2001 pojavili novi nasprotniki – islamski terorizem, ki prizadeva škodo Evropi. Če so prej za glavnega podpornika levega terorizma imeli Sovjetsko zvezo, zdaj tega za terorizem v 21. stoletju ne bi mogli trditi. Poleg sodelovanja policije, pravosodja in drugih državnih organov bi bilo treba bolj poznati kulturne, politične, socialne in druge okoliščine, ki vodijo do terorizma, saj se mu le tako lahko uspešno upiramo.

V naslednjem panelu z naslovom *Obveščevalne službe in terorizem* sta bila dva razpravljavca. Paul Madrell z univerze Loughborough iz Velike Britanije je govoril o *Terorizmu v Srednji Evropi: Stasi kot mednarodna teroristična organizacija 1950-1989*. Ker je tudi mentor številnim mladim raziskovalcem, je v svojem kratkem izvlečku samo opozoril na izsledke, ki jih je objavil v knjigi z enakim naslovom. Njegova osrednja raziskovalna tema je namreč Stasi – nemška državna varnostna policija. Njeno aktivnost je ponazoril s posameznimi primeri. V prvem valu so bile to ugrabitve in eksekucije posameznikov iz Zahodne Nemčije, ki so tudi uradno evidentirane v arhivih. Drugi val pa predstavljajo uboji prebežnikov, ki pa pogosto niso dokumentirani, razen če so posamezniki preživeli. V tretjo skupino aktivnosti pa sodi pomoč Stasija mednarodnim te-

rorističnim organizacijam, kot so bile PLO, FLP in druge arabske skupine, kot tudi dejavnost Carlosa - Šakala kot mednarodnega plačanega terorista, ki je kot eden redkih končal v zaporu. Pri tem je seveda omenil, da posamezni teroristi iz sedemdesetih let zdaj – po prestani zaporni kazni – sedijo celo v nemškem ali evropskem parlamentu.

Goran Akrap iz inštitutas Hybrid Warfare Research Institute iz Zagreba je govoril o *Jugoslovanski državni varnosti in mednarodnem terorizmu – nemški RAF v Jugoslaviji*. Govoril je o aretaciji 5-članske tako imenovane »zagrebške skupine«, skupine RAF na zagrebškem letališču 11. maja 1978, ki so jih aretirali pred poletom Zagreb–Pariz in morali takoj izročiti vojaški obveščevalni službi KOS, saj so bili na zvezi z beograjskim Inštitutom za varnost. Po nekajmesečnem bivanju v Beogradu in zasliševanjih so jih novembra kot svobodne transportirali v Jemen. Med drugim je omenil, da sta se v tem času v Zagrebu tajno redno srečevala Markus Wolf, šef vzhodnonemške obveščevalne službe, oddelka za tujino, in Gabrielle Gust iz BND ter si izmenjevala informacije. V arhivih v Zagrebu so tudi podatki o obsojenem Nemcu Wisniewskem, ki so ga leta 1981 zaradi terorizma obsodili na dvojno dosmrtno kazen, a je bil leta 1999 izpuščen. Po obeh referatih se je razvila živahna razprava.

V popoldanskem delu se je začel panel »Obveščevalne službe v hladni vojni II«. Prvi je nastopil upokojeni višji analitik in nacionalni koordinator za protiterorizem Nizozemske Cees Wiebes. V svojem prispevku *Madžarska vstaja 1956: 3000 madžarskih beguncev je pobegnilo na Nizozemsko in odgovor nizozemske obveščevalne skupnosti – zgodovinski pristop* je poskusil s pomočjo zgodovine odgovoriti na vprašanja, ki so ob velikem prilivu beguncev v Evropo še danes aktualna. Ker so arhivi odprti in na voljo raziskovalcem, je na podlagi tega ugotavljal, kako so begunce sprejeli, spremljali demonstracije, ki jih je proti njim vodila KP pod vplivom KGB, in se pri tem obrnili na CIO prek ambasade ZDA, kar je bila osnova za kasnejše plodno sodelovanje obveščevalnih služb. Od 3000 so jih 100 še enkrat pregledali, od teh je bilo 23 v zvezi s KGB. Te sezname so uporabljali še kasneje. Za vrnitev se je odločilo 605 beguncev, preostali so ostali na Nizozemskem ali se od tam razselili.

Naslednji referent je bil Ivan Barić z zagrebške Akademije za obrambo. Govoril je o *Konfliktu med Jugoslavijo in Kominformom v deklasificiranih poročilih CIE (1949-1954). Obdobje Informbiroja*. Najprej je predstavil članice Kominforma, njegov nastanek in sedež, ki se je po sporu iz Beograda premaknil v Bukarešto. Ker so za osnovo njegovega prispevka služila deklasificirana poročila CIE, dostopna na svetovnem spletu, je v njih zasledil sprva nezaupanje v resničnost spora, kasneje pa seveda podporo ZDA, saj so s tem naleteli na luknjo v nasprotnikovi mreži. Po omembi Golega otoka in ustanovitvi protikominformskega komiteja leta 1949 iz ubežnikov so se odnosi med Jugoslavijo in SZ normalizirali po smrti Stalina l. 1953 oz. po prihodu Nikite Hruščova na mesto partijskega šefa v SZ.

Zadnja v tem delu je bila Daniela Richterova z Univerze Warwick, Velika Britanija. Govorila je o *Komunistični Čehoslovaški, revolucionarjih in teroristih: raziskava o državnih razmerjih z nevarnimi nedržavnimi dejavniki*. Šlo je za razmerje med ČSSR in PLO, ki se je začelo že leta 1965 s predhodnikom Jaserja Arafata. Leta 1970 je bil predstavnik PLO sprejet celo pri češkem predsedniku. V ozadju je šlo seveda za trgovino z orožjem, kar je bil obojestranski interes. V dokumentih se seveda ne omenja orožje, ampak »specialni material«. V tem primeru je bila ČSSR le marioneta SZ oz. njene obveščevalne službe KGB v zvezi s PLO.

Zadnji panel v soboto je imel naslov *Razvoj obveščevalne službe v srednji, vzhodni in jugovzhodni Evropi po hladni vojni*. Sestavljala sta ga dva referenta. Prvi je bil Michael Vasecka iz Bratislava International School of Liberal Art iz Slovaške. V svojem prispevku je govoril o *Obveščevalnih službah in antisemitizmu v procesu modernizacije Centralne Evrope po letu 1989*. Pri tem je orisal anti-

semitske mite v zvezi s poreklom Tomaša Garrigua Masaryka, antisemitizem na Slovaškem v času II. svetovne vojne, ko je bila Hitlerjev satelit, antisemitizem v času ČSSR, o čemer priča tudi afera Slansky, ter vprašanje, ali so bili pobudniki »praške pomladi« leta 1968 reformisti ali sionisti. Po »žametni revoluciji«, ki je pod Vaclavom Havlom spremenila značaj Češke (in jo ločila od Slovaške), je bil antisemitizem še hujši. Po njegovi oceni je današnji režim na Slovaškem že prav neofašističen, kar gre z roko v roki z antisemitizmom. Kot je že v začetku poudaril, se srečujemo s koncem liberalizma v Srednji Evropi, kar se vidi tudi po ostrih napadih na Georgea Sorosa in institucije, ki jih financira za razvoj liberalne demokracije.

John Nominkos z inštituta RIEAS iz Aten je predstavil *Obveščevalne službe in nestabilnost v jugovzhodni Evropi: organizirani kriminal in ilegalne imigracije*. Govoril je o položaju v Grčiji in Evropi v zvezi z zadnjimi velikimi valovi ilegalnih migracij, ki so najbolj prizadeli Grčijo, kjer je na posameznih otokih število migrantov že večje od števila stalnih prebivalcev. Aktualnih števil nima, leta 2009 pa je bilo od 1.800.000 migrantov legaliziranih 600.000. Vprašanje varnosti Evrope ne more biti samo na plečih ene od držav, ki pač slučajno meji na območja, od koder se ljudje izseljujejo.

Dan se je zaključil s še dvema dogodkoma. Francisko Virgili je v imenu družbe Digital Resources Taylor in Francis, ki tudi izdaja glasilo *IIHA Journal of Intelligence Studies*, predstavil projekt *Cold War Eastern Europe*, ki predstavlja digitalizacijo arhivskih dokumentov.

Zvečer je bil za člane IIHA redni letni članski sestanek.

Zadnji dan, v nedeljo, sta bila dva panela. Prvi, panel VII, je imel naslov *Sprebled in odgovornost: Nove perspektive in zgodovinska odkritja*. V njem so se predstavili štirje doktorski kandidati, prvi trije z Univerze Warwick iz Velike Britanije. Prva je nastopila Melina Dobson z referatom *Zapuščenost, sleparija ali prevara: krik »žvižgačev« in njihove sledi v obveščevalni skupnosti*. Na primeru Edwarda Snowdna je postavila svojo tezo, da so mnogi »žvižgači« najprej na napake opozarjali svojo obveščevalno organizacijo. Ker pa na kritike dolgo ni bilo odgovora oz. so jih skušali zatreti in onemogočiti, so se obrnili na javnost, da bi jo opozorili na nevarnosti, ki družbi pretijo zaradi pretiranega nadzora. Po njenem mnenju gre torej za visokomoralne osebnosti, današnje Don Kihote, za katere bi si morala obveščevalna skupnost vzeti čas in jim prisluhniti v skupno dobro.

Naslednja je bila Sarah Mainwaring, kriptologinja, ki prav tako pripravlja doktorat na Univerzi Warwick. Njen prispevek je imel naslov *Kontroliranje izvoza tehnologije za nadzor nad kibernetskim prostorom – od prekooceansk in TTP do RIP*. Opozorila je, kako pomemben je bil med hladno vojno nadzor nad strateško tehnologijo, saj je Varšavski pakt zaostajal za Natom v tehnološkem smislu. Ker je do razvoja tehnologije v ZDA prišlo s pomočjo vlade – predhodnik interneta ARPABET je bil razvit kot vojaško in diplomatsko orodje –, je jasno, da so ZDA želele, da ostanejo spoznanja le v njihovi uporabi. S širitvijo kibernetskega prostora in novimi tekmeci predvsem iz azijskega prostora je še vedno potrebno, da tudi v tem prostoru veljajo nekakšna pravila za vse. K temu pripomore domač sistem poimenovanja, obvezna uporaba Lessingove kode, hierarhična struktura organiziranosti in pozitivna načela, kar poveča učinkovitost. V zaključku se je vprašala, ali je kibernetski prostor res tako anarhičen in nekontroliran, kot se nekaterim zdi.

Jason Dymdyiuk je predstavil *Razmerje med NSA in tiskom v času po Churchevem komiteju v ZDA*. Frank Church je bil senator, ki je predsedoval komiteju za nadzor obveščevalnih dejavnosti in odbor se imenuje po njem. Šlo je za mnoge aktivnosti v osemdesetih letih, do katerih se je dokopal tisk in objavil določene skrivne podatke o dejavnostih NSA v tujini v letih 1981–1988. Oba direktorja, ki sta v tem času vodila NSA, sta se odločila za tožbo proti tisku, a so tožbe padle zaradi 1. člena ameriške ustave, ki zagotavlja pravico javnosti do obveščenosti. V nadaljnjih aktivnostih je bila NSA previdnejša, a do obveščanja

javnosti je vseeno prišlo, kot je že pokazala prejšnja referentka. Jules Gaspard, ki svoj doktorat pripravlja na Univerzi v Dublinu na Irskem, je v referatu obravnaval *Avtobiografija kot zanesljivost? Novi spomini CIE in javni obraz obveščevalne skupnosti*. Sprašuje se, ali so avtobiografije vodilnih mož CIE, ki izhajajo v zadnjem času, namenjene zgolj promociji in zadovoljitvi lastnega ega, ki je bil prizadet ob zamenjavah funkcij. Ali imajo vlogo v političnih igrinah med demokrati in republikanci? V vsakem primeru jih je treba jemati z rezervo, saj zaradi še vedno prisotne cenzure tudi znotraj agencije niso najzanesljivejši vir, poleg tega pa je za večjo prodajo treba pogosto prilagoditi vsebino.

V zaključku je teze doktorandov komentiral njihov mentor Chris Moran, ki je hkrati urednik JIS. Vsi so opozorili na pomen nadzora nad dejavnostjo obveščevalnih služb, ki je nujen, da ne pride do izroditve iz demokracije v diktaturo. Po prispevkih se je razvila živahna polemika.

Zadnji panel je imel naslov *Deljenje in zbiranje obveščevalnih informacij v času krize*. Prva je predstavila svoj referat profesorica Aviva Guttman s King's Collegea v Londonu z naslovom *Politične razsežnosti deljenja obveščevalnih informacij*. Osrednja tema tega prispevka je bila, kako so zahodne obveščevalne službe poglobile sodelovanje z izraelsko obveščevalno službo. Ta je zaznala, da Gadafi pripravlja napade v Evropi, in je o tem obvestila druge obveščevalne službe. Viri o tem so odprti, saj je bil leta 1969 ustanovljen Bernski klub, ki še deluje in v njegovem okviru »Kilovatt«, ustanovljen leta 1971, ki združuje obveščevalne organizacije 18 držav od Avstrije in Avstralije do ZDA in njihov glavni namen je preprečevati palestinski terorizem. Gre torej za protiteroristično organizacijo. V pripravah napadov v Evropi naj bi Libija zbirala informacije o nožnih tarčah, rekrutirala nove člane, urila teroriste in organizirala transport orožja. Do Gadafija sta vodila napada in ugrabitvi letal v letu 1973 (ugrabitev letala KLM iz Amsterdama v Tokio novembra 1973 in napad na rimsko letališče Fiumicino decembra 1973). Oba napada naj bi organizirala arabska nacionalna mladinska organizacija za osvoboditev Palestine. Bilo je 28 mrtvih in 20 ranjenih. Pri preprečevanju napadov in tudi seznanjanju javnosti sta bila najaktivnejša britanska MI5 in izraelski MOSSAD. V zaključku aktivnosti je Gadafi izgubil zaupanje med zahodnimi državami, arabskimi sosedi in celo med Palestinci. Njegovi podporniki so se odmaknili od njega.

Drugi je govoril Ephraim Lapid z univerze Bar Ilan iz Izraela. Govoril je o *Obveščevalnem trikotniku med Izraelom, Turčijo in Iranom 1959–1979*. Kot nekdanji brigadni general je ob sedemdesetletnici ustanovitve države Izrael govoril o prvih 30 letih njenega obstoja. Ko so Arabci izgubili prvo vojno, so se zakleli, da bodo naredili še drugi udar in tako je bil Izrael 30 let obkrožen s potencialno grožnjo. Izrael je kot zelo majhna država iskal zaveznike. V prvem krogu so jih iskali med krščanskimi manjšinami, kot so bili Kurdi v Turčiji, maroniti v Libanonu ipd. V Iraku, Libanonu, Siriji in Sudanu so iskali zaveznike med kristjani, saj judov tam ni bilo. Strateški koncept je izdelal premier Ben-Gurion, Mossad pa je bil le izvajalec te politike in je bil zadolžen za stike z vsemi obveščevalnimi organizacijami. Drugi, večji krog so predstavljale nearabske države, ki pa so bile muslimanske – kot Turčija in Iran. Obe državi sta bili zelo prozahodno orientirani in z njima je Izrael ustvaril strateški trikotnik. V njem je bilo zelo pomembno sodelovanje med obveščevalnimi službami, saj so vsi imeli podobne interese. Interes Turčije in Irana je bil oslabil Sirijo in Irak, ker sta bila prozahodno orientirana. Takrat Izrael ni bil tako zelo povezan z ZDA kot danes. V obeh državah so imeli vojaške atašeje in obratno in delegati Mossada so šli dvakrat letno na sestanek vseh treh držav, ki je bil vedno v drugi državi. V zaključku je ugotavljal, da je sodelovanje s partnerji obveščevalnih služb zelo dobro, če so profesionalci in ohranijo osebne stike, četudi se politične razmere spremenijo. Ko so se režimi v Turčiji in Iranu spremenili, sodelovanje ni bilo več mogoče, saj so po spremembi režima prekinili stike z Izraelom.

Zadnja referentka v tem panelu in na posvetovanju je bila Natalija Tele-

pneva z Univerze Warwick, ki je predstavila prispevek z naslovom *Agent SEKRETAR: ČSSR in Afrika ter vloga HUMINT v hladni vojni*. Šlo je za bivše portugalske kolonije Mozambik, Angolo in druge ter njihovo protikolonialno gibanje v letih 1961–1975. ČSSR se je s svojo podporo Amilharja Cabrala, ki so ga vodili pod imenom SEKRETAR, vmešala na zahtevo SZ v času Nikite Hruščova. Ker je izdelovala orožje, je rabila novo tržišče in to se je odprlo v Afriki pri osvobodilnih gibanjih tudi v Gvineji Bissau in na Zelenortskem otočju. Kot študent ekonomije v Lizboni je bil Cabral eden od najbolj izobraženih afriških voditeljev. Sodelovanje se je prekinilo leta 1968.

Češkoslovaška je bila v Afriki vsekakor bolj prisotna, kot smo vedeli do sedaj. Po mnenju referentke pa je Cabral sodeloval le toliko, kolikor je hotel in kolikor je bilo v korist njegove države ali gibanja neuvrščenih.

Konferenca se je zaključila z zaključnimi ugotovitvami in povabilom udeležencem, da se udeležijo naslednje konference, ki bo potekala v Nemčiji.

Ljuba Dornik Šubelj

28. mednarodni arhivski raziskovalni tabor – Nemzetközi levéltári kutatótábor Bogojina (Slovenija) in Rédics (Madžarska), 22.–27. junija 2018

Junija 2018 je Pokrajinski arhiv Maribor organiziral že 28. *mednarodni arhivski raziskovalni tabor* zapovrstjo. Ker je bil lani organiziran v nekdanji Železni županiji v Prekmurju, je bila letos na vrsti ena od nekdanjih zalskih vasi. Odločili smo se, da bo to Bogojina. Predvsem tamkajšnja cerkev in zgodovina, povezana z njo, sta nas prepričali za Bogojino. Soorganizator je bil Madžarski nacionalni arhiv županije Zala iz Zalaegerszega, ki nas je popeljal v obmejni kraj Rédics.

Ker je bilo že lansko sodelovanje z Gimnazijo Ljutomer zelo uspešno, smo tudi letos na tabor povabili tamkajšnje dijake. Trem dijakom sta se pridružila še dva iz Gimnazije Murska Sobota in en dijak Srednje zdravstvene šole Murska Sobota.

Letošnji tabor se je uradno začel v Bogojini, v Kulturnem domu Jožefa Košiča. Navzoče sta pozdravila župan občine Bogojina, gospod Alojz Glavač, in Csaba Káli, namestnik direktorja arhiva iz Zalaegerszega. Gospod Jože Vugrinec pa nam je na kratko predstavil bogato zgodovino Bogojine in povedal nekaj anekdot, prisluhnili smo tudi zborčku Zvončki. Ob tej priložnosti bi se rada zahvalila županu občine, gospodu Glavaču, in gospodu Mihi Zveru, direktorju TIC Moravske Toplice, ki sta pomagala pri organizaciji tabora in obveščanju Bogojinčanov.

Bogojina je ena izmed najslikovitejših vasi v Prekmurju. Tu sta se rodila pisatelj in etnolog Jožef Košič, ki je znan po svojem delovanju v slovenskem Porabju, ter mariborski škof Jožef Smej. Seveda pa ne moremo mimo cerkve Gospodovega vnebohoda, ki jo je zasnoval arhitekt Jože Plečnik. Iz katere koli smeri bomo prispeli v Bogojino, bomo najprej uzrli bogojinsko cerkev s posebnim zvonikom in presenetljive bele barve. Zanimiva je zgodovina nove cerkve, ki sega v leto 1924. Ko je na povabilo župnika Ivana Baše v Bogojino prispel Plečnik, se je ob pogledu na staro gotško cerkvico iz 14. stoletja odločil, da te ne bo podrl, ampak jo bo vgradil v novo cerkev. Posebnost v cerkvi je lončeno okrasje na stropu, ki so ga izdelali domači lončarji.

Prve tri dni smo preživeli v Bogojini. Razdeljeni v dve skupini smo »prečesali« vas po dolgem in počez. Ugotovili smo, da je bilo v preteklosti v vasi že zelo